پیشگیری از جرائم رایانه‌ای

نویسنده : امید دربر

ناشر : پایگاه نشر مقالات حقوقی ، حق گستر

مقدمه

بشر در طول حیات خود اعصار گوناگونی را پشت سر گذاشته و هریک از آنها را با الهام از تحول عظیمی که در آن عصر پدید آمده و گامی از رشد و تکامل بشری را رقم زده نامگذاری کرده است،مانند:عصر آتش،عصر آهن و عصر حاضر که عصر فناوری اطلاعات و ارتباطات نام گرفته است..

هنوز نیم قرن از اختراع اولین رایانه نمی‌گذرد،آن هم رایانه‌ای سی تنی که البته سرعت عمل آن از ابتدایی‌ترین ماشین حساب‌های دیجیتال امروزی نیز کمتر بود،اما به هر حال تحولی شگرف در دنیای علم و فناوری محسوب می‌شد و از همین رو رایانه‌ها در این مدت کم به خوبی توانستند جای خود را در تمامی شئون زندگی انسان باز کنند و به نوعی خود را در تمامی پیشرفت‌ها سهیم سازند.این اقبال عمومی و بهره‌برداری روزافزون از سیستم‌های رایانه‌ای زمانی شتاب بیشتری به خود گرفت که در ابتدای دههء نود میلادی امکان اتصال شدن آنها به یکدیگر در سراسر جهان فراهم شد.در این زمان بود که مشاهده شد مرزها و موانع فیزیکی بی‌اثر شده و به نوعی رؤیاهای جهانی بشر واقعیت یافته است.

اما از آنجا که این پدیدهء شگفت‌انگیز از همان بدو تولد در دسترس همگان قرار گرفت،هرکس مطابق اغراض و مقاصد خود از آن سود می‌جست و نتیجه آن شد که بعضی از این بهره‌برداری‌ها جنبه سوء استفاده به خود گرفت و بالطبع سیاستگذاران خرد و کلان را واداشت که تدبیری بیندیشند.این سوءاستفاده‌ها که در مجموع جرائم رایانه‌ای نام گرفته‌اند، طیف جدیدی از جرائم هستند که به سبب ویژگی‌های متمایزی که با جرائم سنتی دارند،تصمیم‌گیران جامعه را بر آن داشته‌اند تا در ابعاد مختلف اقدامات متمایزی را طرح‌ریزی کنند.آنچه این مقاله مورد بررسی قرار می‌دهد،پیشگیری از این طیف نو ظهور جرائم است..

موضوعاتی که در باب پیشگیری از جرائم رایانه‌ای مطرح شده،بر مبنای چهارچوب کلی ارکان پیشگیری از جرائم می‌باشد تا قابلیت کاربردی خود را حفظ کند و از حالت تئوری و انتزاعی به دور باشد..

بر این اساس،در بخش اول پیشگیری کیفری از جرائم رایانه‌ای مورد بررسی قرار می‌گیرد که به لحاظ ضرورت،در ابتدا مختصر توضیحی راجع به ماهیت این جرائم ارائه می‌شود.سپس به تحول قوانین و مقررات مربوط در دیگر کشورها و عرصهء بین الملل اشاره می‌شود و در نهایت وضعیت کشورمان مورد بررسی قرار می‌گیرد.در بخش دوم،پیشگیری

غیرکیفری از این جرائم با تکیه بر مدل پیشگیری اجتماعی و وضعی مطرح می‌شود و در انتهای هر مبحث به محدودیت‌های هریک از این تدابیر پیشگیرانه و اقداماتی که تاکنون در کشورمان به انجام رسیده اشاره‌ای می‌گردد.در پایان نیز ضمن نتیجه‌گیری از مباحث مطرح شده،نکاتی که به نظر می‌رسد توجه به آنها می‌تواند مفید باشد مورد تأکید قرار می‌گیرد.

پیشگیری کیفری از جرائم رایانه‌ای

((بحث پیشگیری از جرم یا به عبارت بهتر اتخاذ تدابیر مناسب جهت جلوگیری از وقوع یا تکرار جرم،موضوعی نیست که به عصر حاضر تعلق داشته باشد. از همان ابتدا که بشر با نقض ارزش‌های خود مواجه شد،همواره در این فکر بود که با اتخاذ تدابیری،از ارتکاب چنین اعمالی جلوگیری کند.اما از آنجا که در هر دوره رویکرد خاصی نسبت به جرم وجود داشته،مسلما تدابیر پیشگیرانه‌ای هم که اتخاذ می‌شده،جلوه‌های متفاوتی داشته است.البته لازم به ذکر است که عده‌ای پیشگیری از جرائم را فقط در مفهوم غیرکیفری یا به عبارت بهتر غیر قهرآمیز آن جست‌وجو می‌کنند.))[1]

نکتهء دیگری که باید به آن توجه داشت،این است که هر جامعه‌ای از طریق جرم‌انگاری یا جرم‌زدایی،ارزش‌های مورد قبول خود را به اعضایش اعلان می‌کند.در واقع،کشورهای دیگر با مطالعهء مجموعه قوانین کیفری یک کشور در می‌یابند که چه هنجارها و ارزش‌هایی برای آن موضوعیت دارد. بنابراین،می‌توان گفت مقررات کیفری،تریبون اعلام هنجارهای رسمی یک جامعه هستند و از اهمیتی برخوردارند که نمی‌توان از آنها چشم‌پوشی کرد.

-پیشگیری کیفری از جرائم رایانه‌ای در ایران

از آنجا که بیش از چند سال از ورود فناوری اطلاعات و ارتباطات نوین به کشومان نمی‌گذرد،بالطبع مسائل جانبی مربوط به آن نیز به تازگی مطرح شده و نمی‌توان انتظار داشت که همانند کشورهای پیشرو در این حوزه، اقدامات وسیعی انجام شده باشد.البته باید به این نکته نیز توجه داشت که بحث راجع به این نوع فناوری با دیگر فناوری‌های جدیدی که وارد کشور می‌شود،تا حدودی زیادی متفاوت است.همان طور که پیش از این بیان شد، فضای تبادل اطلاعات،از چنان انعطاف‌پذیری‌ای برخوردار است که تقریبا می‌توان گفت در تمامی عرصه‌ها وارد شده و آنها را متحول کرده است.از طرف دیگر،قابلیت‌ها و امکاناتی که در اختیار نوع بشر قرار می‌دهد،چنان وسیع و گسترده است که روزبه‌روز بهره‌برداری از آن وسیع‌تر می‌شود و چهره‌های جدیدی به خود می‌گیرد.بنابراین،بدیهی است که سیاستگذاران و تصمیم‌گیران جامعهء ما باید به فکر چاره‌ای اساسی باشند. طبق آمارهای رسمی،تنها بیش از ده میلیون نفر از شبکهء اینترنت استفاده می‌کنند که اگر در میزان بوجه و اهمیت دادن جامعهء ما به این حوزه همین بس که در طی سال جاری (۱۳۸۳)چندین همایش ملی و بین المللی در زمینه‌های بررسی ابعاد حقوقی فناوری اطلاعات و ارتباطات،دولت الکترونیک،تجارت الکترونیک،پول الکترونیک و بانکداری الکترونیک برگزار شده است. بهره‌برداران از تلفن‌های همراه،تجارت و بانکداری الکترونیک و بسیاری دیگر از سیستم‌ها و دستگاه‌هایی که با دنیای دیجیتال سر و کار دارند را به این رقم بیفزاییم،حداقل نیمی از جمعیت کشورمان را دربر خواهد گرفت..

البته باید خاطرنشان کرد که تاکنون در حوزه‌های مختلف،اقداماتی قانونی جهت برخورد با برخی سوء استفاده‌های مورد نظر به عمل آمده است.به عنوان مثال،در اردیبهشت ۱۳۷۹،قانون اصلاح قانون مطبوعات به تصویب رسید و مطابق تبصرهء ۳ مادهء یک قانون،کلیه نشریات الکترونیک مشمول این ماده قرار گرفتند که بدین ترتیب همه مسئولیت‌های کیفری، حقوقی و اجرائی این قانون نسبت به ناشران الکترونیک نیز قابل اعمال خواهد بود.هرچند باید اذعان داشت که به لحاظ فقدان تعریف مشخصی از نشر الکترونیک و ناشران الکترونیک و همچنین از آنجا که موضوع اولیه این قانون نشریات فیزیکی است،اجرای آن نسبت به نشریاتی که در قالب حامل‌های داده(نظیر لوح‌های فشرده)یا در فضای تبادل اطلاعات منتشر می‌شوند با ابهاماتی مواجه است.

همچنین،در آبان ۱۳۷۹ قانون حمایت از حقوق پدیدآوردندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای در راستای قانون حمایت از حقوق مؤلفان،مصنفان و پدیدآورندگان مصوب ۱۳۴۸ در ۱۷ ماده به تصویب رسید که در ماده ۱۳ آن برای ناقضان حقوق مزبور ضمانت اجرای کیفری پیش‌بینی شده است. هرچند باید اظهار داشت،که اجرای این قانون نیز به خاطر بروز یک سری ایرادهای آئین‌نامه‌ای که ریشه در خود قانون داشت،تا مدتی در هاله‌ای از ابهام بود.

اما در بهمن ۱۳۸۲،قانون تجارت الکترونیک که در قالب طرح به مجلس شورای اسلامی ارائه شده بود،در ۷۹ ماده به تصویب رسید که باب چهارم آن از مواد ۶۷ تا ۷۷ تحت عنوان جرائم و مجازات‌ها صراحتا به تحمیل ضمانت اجرای کیفری به متخلفین این قانون پرداخته است.این باب به طور کلی شامل چهار مبحث است:مبحث اول که در ماده ۶۷ آمده است،به کلاهبرداری کامپیوتری و مبحث دوم در ماه ۶۸ به جعل کامپیوتری اشاره دارد.مبحث سوم که به نقض حقوق انحصاری در بستر مبادلات الکترونیک پرداخته است خود شامل دو فصل است.فصل اول که مواد ۶۹ و ۷۰ به آن اختصاص یافته‌اند،با اشاره به مواد این قانون،تخلفات مربوطه را جرم‌انگاری کرده است.فصل دوم نیز که تحت عنوان حمایت از«داده پیام‌های شخصی/حمایت از داده»است،در مواد ۷۱،۷۲ و ۷۳ منعکس شده است. مبحث چهارم این باب که تحت عنوان نقض حفاظت از«داده پیام»در بستر مبادلات الکترونیک است،خود شامل چهار فصل است:فصل اول که راجع به نقض حق مؤلف است،در ماده ۷۴ منعکس شده است.فصل دوم هم که ماده ۷۵ به آن اختصاص دارد راجع به نقض اسرار تجاری است.فصل سوم با عنوان نقض علایم تجاری در ماده ۷۶ آمده است و فصل چهارم نیز که ماده ۷۷ به آن اختصاص دارد،معلوم نیست از لحاظ عنوان و محتوا چه سنخیتی با سه فصل فوق دارد؛چرا که به طور کلی تکلیف سایر جرائم،آئین دادرسی و مقررات مربوط به صلاحیت جزائی و روش‌های همکاری بین‌المللی قضائی جزائی مرتبط با بستر تبادلات الکترونیک را روشن می‌کند..

جدی‌ترین اقدامی که تاکنون در قلمرو جرائم رایانه‌ای انجام شده اشاره کنیم،تهیه پیش‌نویس لایحه قضایی مبارزه با جرائم رایانه‌ای توسط قوه قضائیه است که در صورت تصویب می‌توان آن را اولین سند نسبتا جامع در زمینه پیشگیری کیفری از جرائم رایانه‌ای به شمار آورد.

است.بخش اول شامل کلیات است که در آن همانند قانون تجارت الکترونیک یک سری اصطلاحات مهم مطرح شده در لایحه تعریف شده تا حدمقدور از بروز شبهه جلوگیری شود.بخش دوم به جرائم و مجازات‌ها می‌پردازد.این بخش شامل هشت فصل است.فصل اول آنکه راجع به جرائم علیه محرمانگی داده‌ها و سیستم‌های رایانه‌ای و مخابراتی است،خود شامل سه مبحث می‌شود.مبحث اول راجع به دسترسی غیرمجاز،مبحث دوم راجع به شنود و دریافت

غیرمجاز و مبحث سوم راجع به جرائم علیه امنیت ملی است.فصل دوم نیز که به جرائم علیه صحت و تمامیت داده‌ها و سیستم‌های رایانه‌ای و مخابراتی اختصاص دارد،خود شامل سه مبحث است.مبحث اول راجع به جعل،مبحث دوم راجع به تخریب و ایجاد اختلال در داده‌ها و مبحث سوم راجع به اختلال در سیستم می‌باشد.فصل سوم نیز به کلاهبرداری اختصاص دارد و در فصل چهارم جرائم مرتبط با محتوا آمده است.فصل پنجم راجع به افشای سر است و در فصل ششم مسئولیت کیفری ارائه دهندگان خدمات تبیین شده است.فصل هفتم در قالب یک ماده که در دو بند تشریح شده،سایر جرائم را مطرح می‌کند.فصل هشتم این بخش نیز به تخفیف و تشدید مجازات‌ها می‌پردازد..

بخش سوم که آئین دادرسی جرائم رایانه‌ای را مطرح می‌کند،خود شامل دو فصل است.فصل اول راجع به صلاحیت است و فصل دوم که تحت عنوان جمع‌آوری ادله الکترونیک می‌باشد،شامل پنج مبحث است.مبحث اول به نگهداری داده‌ها،مبحث دوم به حفظ فوری داده‌ها،مبحث سوم به افشای داده‌ها،مبحث چهارم به تفتیش و توقیف داده‌ها و سیستم‌ها و مبحث پنجم به شنود داده‌ها اشاره کرد.بخش چهارم این لایحه نیز راجع به معاضدت شنود داده‌ها اشاره دارد.بخش چهارم این لایحه نیز راجع به معاضدت بین المللی است..

آنچه باید مورد توجه قرار گیرد این است که مبنای تدوین این لایحه کنوانسیون جرائم سایبر است.هرچند باید اذعان داشت که برخی از مقررات آن نظیر نقض حق نشرمورد اشاره قرار نگرفته است که به نظر می‌رسد علت اصلی آن فراهم نبودن زمینه‌های لازم،نظیر پیوستن به یک سری کنوانسیون‌های دیگر بوده است.اما آنچه در چشم‌انداز تصویب این لایحه مشاهده می‌شود،الحاق به این کنوانسیون بنی المللی است که در نوع خود مزایای بسیاری را برای کشورمان به ارمغان خواهد آورد..

نکته آخر در این قسمت اینکه هم اکنون یک سری اقدامات دیگر در قالب طرح و لایحه مراحل تصویب خود را طی می‌کنند که با تصویب آنها،حوزه پیشگیری کیفری از جرائم رایانه‌ای در کشورمان گسترده‌تر نیز خواهد شد که از جمله آنها می‌توان به طرح استفاده از شبکه‌های اطلاع‌رسانی رایانه‌ای که یک فوریت آن نیز به تصویب رسیده و لایحه«قانون آزادی اطلاعات»اشاره کرد.۲

۱-پیشگیری غیرکیفری از جرائم رایانه‌ای

پیشگیری تنها به حوزهء علوم جنایی محدود نمی‌شود و در هر حوزه‌ای که یک سری ناهنجارها وجود داشته باشد،سعی می‌شود از طریق اتخاذ تدابیر پیشگیرانه از وقوع آنها جلوگیری شود،چرا که این اتفاق نظر وجود دارد که «پیشگیری بهتر از درمان است».البته این نکته قابل توجه نیز وجود دارد که ممکن است یک پدیده در چند حوزه ناهنجار محسوب شود و به این ترتیب، از ابعاد مختلف در کانون توجه قرار گیرد.جرم یا بزه در مفهوم عام خود(و نه در تعریف مضیق قانونی آن)یکی از این پدیده‌هاست که در حوزه‌های دیگری مثل علوم اجتماعی،روان‌شناسی و...نیز مورد توجه قرار می‌گیرد..خصوص سی ساله اخیر)،بررسی کارکردهای پیشگیرانهء غیرکیفری در حوزهء علوم جنایی به طور جدی مورد توجه قرار گیرد و تا آنجا پیش رود که عده‌ای حوزهء پیشگیری از جرائم را فقط اقدامات غیرقهرآمیز بدانند.خصوصا آنکه در چند دههء اخیر ناکارامدی اقدامات قهرآمیز و کیفری جهت مقابله با جرائم به ویژه در زمینهء پیشگیری از وقوع آنها به طرق مختلف به اثبات رسیده است.

در این راستا،الگوهای گوناگونی از رشته‌های مختلف در حوزهء علوم جنایی پیاده شده‌اند که البته هر یک بعد خاصی را مدنظر قرار داده‌اند و به همین خاطر با نواقصی مواجه می‌باشند.اما کامل‌ترین الگویی که تا به حال ارائه شده،پیشگیری اجتماعی و وضعی از جرائم است۲که ما نیز سعی می‌کنیم همین الگو را در مورد جرائم رایانه‌ای بررسی کنیم.

۲-۱پیشگیری اجتماعی از جرائم رایانه‌ای

همان‌گونه که از نام این پیشگیری پیداست،مجموعه اقدامات و تدابیری است که بر خود فرد تأثیر می‌گذارد و از این طریق خلأها و ناهنجاری‌های وی را برطرف می‌کند.این تأثیرگذاری از دو جهت صورت می‌گیرد:از یک‌سو نحوهء تربیت و آموزش فرد در طول رشد،بخصوص در دوران کودکی تحت‌نظر قرار می‌گیرد تا از شکل‌گیری خصوصیات مجرمانه در او جلوگیری شود،۳ به همین دلیل،این نوع پیشگیری،پیشگیری رشدمدار و زودرس نامیده می‌شود.اما روی دیگر تأثیرگذاری پیشگیری اجتماعی،مداخله محیطهای تربیتی و آموزشی خرد و کلان مسلط بر فرد است،مانند خانواده، مدرسه،محیطهای فرهنگی،اجتماعی،اقتصادی و...تا از طریق بالا بردن سطح آگاهی آنها و هدایتشان به سمت قانونمندی و هنجارمندی،زمینه‌های رشد خصوصیات مجرمانه در فرد را خنثی کنند.با این توضیح،باید گفت پیشگیری اجتماعی در حوزهء جرائم رایانه‌ای از اهمیت قابل توجهی برخوردار است و در توجیه آن حداقل می‌توان به دو دلیل اشاره کرد-1 :جرائم رایانه‌ای از ویژگی‌هایی برخوردارند که اتخاذ تدابیر پیشگیرانهء وضعی که در بخش بعد مورد بررسی قرار می‌گیرند را تا حد زیادی خنثی می‌کنند.

-2طیف وسیعی از مجرمان و بزه یدیدگان این جرائم را افراد کم‌سال و جوان تشکیل می‌دهند۱و همان طور که گفته شد،این گروه مخاطبان اصلی تدابیر پیشگیرانه اجتماعی هستند.به این ترتیب،چنانچه یک برنامهء منسجم و کارامد برای این گروه طرح‌ریزی شود و آنها با این دنیای جدید و خطرات بالقوهء آن آشنا شوند،تا حد زیادی می‌توان از الحاق آنها به طیف مجرمان و بزهدیدگان جلوگیری کرد..

البته باید خاطرنشان ساخت که آموزش و آگاه‌سازی افراد بزرگسال از خطرات و آسیب‌پذیری‌های این دنیای جدید نیز امری ضروری است.چرا که بخش بزرگی از بزهدیدگی جرائم رایانه‌ای به خاطر ناآشنایی یا کمی آگاهی از فضای تبادل اطلاعات است و بنابراین می‌توان گفت،پیشگیری اجتماعی در جرائم رایانه‌ای نسبت به افراد بزرگسال نیز نتیجه‌بخش می‌باشد.

اما مهم‌ترین نکته‌ای که باید در بحث پیشگیری اجتماعی از جرائم رایانه‌ای مدنظر داشت،این است که ما در این حوزه با مجرمان و بزهدیدگان عادی مواجه نیستیم.هر دو گروه،علاوه بر اینکه از دانش کافی بهره‌برداری از فضای تبادل اطلاعات برخوردارند،ابزارها و لوازم مورد نیاز آن را نیز در اختیار دارند.تمامی این افراد از بهرهء هوشی بالایی برخوردارند و اصولا اشخاص با بهرهء هوشی پایین نمی‌توانند مجرم یا حتی گاه بزهدیدهء جرائم رایانه‌ای باشند.شاید از این لحاظ بتوان مجرمان جرائم رایانه‌ای را در جرگهء مجرمان یقه سفیدی که پروفسور ادوین ساترلند برای اولین بار از آنها سخن گفته بود قرار داد و به این ترتیب چنین نتیجه‌گیری کرد که تدابیر پیشگیرانهء اجتماعی برای گروه به اصطلاح یقه آبی که جرائم آنها بیشتر جنبهء خشونت‌آمیز دارد و در آنها نقش فسفر کم‌رنگ است،کارایی ندارد.

البته اشاره به این نکته نیز مفید است که متأسفانه وجود این عامل مشترک در میان تمامی جرائم رایانه‌ای و قرار گرفتن این مجرمان در طبقهء یقه‌سفیدها موجب شده که تا به امروز آن چنان که باید در حوزهء پیشگیری غیرکیفری مورد توجه قرار نگیرد.هرچند این معضل تنها متوجه این گروه از جرائم یقه سفیدها نیست و همان طور که مارک آنسل در کتاب دفاع اجتماعی خود اشاره کرده،با اینکه جرائم یقه سفید آثار بسیار زیانبارتری برای جامعه دارند،اما از آنجا که جرائم خشونت‌آمیز نمود بیشتری دارند و مسلما دولت‌ها نیز بهتر می‌توانند از آنها بهره‌برداری سیاسی داشته باشند و تا حدودی می‌توان گفت بخشی از جرائم یقه‌سفید نیز به خود آنها مربوط می‌شود،عملا بحث راجع به پیشگیری و مقابله با این جرائم با جدیت دنبال نمی‌شود.

۲-۱-۲پیشگیری اجتماعی از جرائم رایانه‌ای در ایران

از ظهور شبکه‌های اطلاع‌رسانی رایانه‌ای که به معنای واقعی کلمه به فضای تبادل اطلاعات در کشور عینیت بخشیده‌اند،بیش از چند سال نمی‌گذرد و به همین خاطر نباید انتظار داشت که نسبت به چالش‌های ناشی از آن،اقدامات قابل توجهی صورت گرفته باشد.اما اقبال گسترده و روزافزون جامعهء ماهمانند جامعهء جهانی،برای بهره‌برداری از این فضا به ما این هشدار را می‌دهد که هرچه سریع‌تر باید به فکر چاره‌جویی باشیم.با اینکه تاکنون مطالب و برنامه‌های پراکنده و متنوعی در زمینه چالش‌های مختلف این فضا در رسانه‌های ارتباط جمعی کشورمان منتشر شده است،اما به نظر می‌رسد باید اقدامات نظام‌مند و هدف‌داری انجام شود.به عنوان مثال،چندی است طرح اتصال تمامی مدارس کشور به شبکهء جهانی اینترنت مطرح شده است و به این ترتیب،به قشر نوجوان ما که مخاطب اصلی پیشگیری اجتماعی از جرائم محسوب می‌شوند،اجازه داده می‌شود بدون هیچ‌گونه آموزش صحیح و آشنایی با خطرات و آسیب‌های این فضا به آن دسترسی یابند.چه خوب است متصدیان فرهنگی جامعهء ما که متولی آشنا کردن قشر نوجوان و جوان ما با فناری‌های نوین شده‌اند،اقدامات مؤثری در زمینهء آگاه‌سازی آنها از چالش‌ها و آسیب‌های این فضا نیز انجام دهند.

البته لازم به ذکر است که بحث پیشگیری اجتماعی تنها به گروه فوق محدود نمی‌شود و همان‌طور که می‌دانیم اقشار گوناگون با آگاهی‌های مختلف و در زمینه‌های مختلف با این فضا ارتباط برقرار می‌کنند که ضروری است برای هریک از آنها به فراخور نوع بهره‌برداری‌شان برنامه‌های آموزشی تدارک دیده شود.

.2-2پیشگیری وضعی از جرائم رایانه‌ای

((همان طور که از نام این پیشگیری پیداست،به جای تکیه بر فرد،بر محیط توجه دارد.آن هم محیطی که ممکن است در آن یک انسان متعارف مرتکب جرم شود.آنچه در این نوع پیشگیری مفروض گرفته می‌شود،این است که انسان علی الاصول منطقی و حساب شده عمل می‌کند و مرتکب ریسک شدید نمی‌شود.بر این اساس،آنچه در این نوع پیشگیری دنبال می‌شود،این است که با جاذبه‌زدایی از سیبل جرم،بالا بردن هزینه و کاهش احتمال نتیجه‌گیری از جرم،زمینهء ارتکاب آن را از بین ببریم یا تا حد قابل قبولی پایین بیاوریم.)) [۲]

((این نوع پیشگیری اساسا بزهدیده مدار تلقی می‌شود و بنابراین،با پیشگیری اجتماعی که بزهکار را در کانون توجه خود قرار می‌دهد،متفاوت است.هرچند در اینجا نیز مجرم به صورت غیرمستقیم مطرح می‌باشد))۳

پس از این توضیح مختصر،در زمینهء پیشگیری وضعی از جرائم رایانه‌ای باید گفت با اینکه مشکلات بسیاری بر سر راه آن وجود دارد،اما باز هم از جایگاه خاصی برخوردار است.یکی از دلایلی که می‌توان جهت توجیه پیشگیری وضعی از این جرائم برشمرد،قابلیتی است که فضای تبادل اطلاعات فراهم آورده است.همان‌طور که گفته شد،جرم رایانه‌ای به گونه‌ای است که نمی‌توان با دست تهی مرتکب آن شد و باید علاوه بر صرف اندیشه کافی،ابزارها و لوازم مورد نیاز را هم در اختیار داشت.اما این بدین معنا نیست که برای ارتکاب قسمت عمده‌ای از این جرائم باید تخصص و مهارت فوق‌العاده داشت،بلکه اگر از دانش کافی جهت بهره‌برداری ابتدایی از سیستم‌های رایانه‌ای برخوردار باشید،خود فضای تبادل اطلاعات امکاناتی در اختیار شما قرار می‌دهد که زمینه برای وقوع جرم مساعد می‌شود.از این رو،آنچه در پیشگیری وضعی از جرائم رایانه‌ای دنبال می‌شود،این است که با اتخاذ تدابیر فنی،از بهره‌برداری از این گونه قابلیت‌های جرم برانگیز این فضا جلوگیری شود.به عبارت دیگر،مخاطبان اصلی پیشگیری وضعی از جرائم رایانه‌ای کسانی هستند که از تخصص و مهارت بالایی برخوردار نیستند و بیشتر سعی می‌کنند با امکاناتی که فضای تبادل اطلاعات در اختیار آنها قرار می‌دهد مرتکب جرم شوند،نه اینکه خود دست به ابتکار عمل بزنند که در این صورت،همان‌طور که در ادامه توضیح داده خواهد شد،ازپیشگیری وضعی کاری ساخته نخواهد بود

دلیل مهم دیگری که باعث شده پیشگیری وضعی در جرائم رایانه‌ای با تمام کاستی‌های آن دنبال شود،بحث شبکه‌های اطلاع‌رسانی رایانه‌ای است تقریبا می‌توان گفت هرگونه اقدامی در فضای تبادل اطلاعات مستلزم این است که از طریق شبکه‌های اطلاع‌رسانی رایانه‌ای بدین فضا وارد شویم،آن هم شبکه‌هایی که در دنیای امروز به طور تخصصی فعالیت می‌کنند و هریک به ارائه یک نوع خدمات در فضای تبادل اطلاعات می‌پردازند و از همه مهم‌تر اینکه تحت نظارت دولت و مقررات قانونی لازم الاجرا هستند.در حقیقت، این شبکه‌ها پل ارتباطی ما با فضای تبادل اطلاعات هستند و به این ترتیب اگر در این پل ارتباطی اقدامات پیشگیرانهء وضعی مؤثری اعمال شود،می‌توان امیدوار بود که تا حدودی از وقوع جرائم در فضای تبادل اطلاعات جلوگیری می‌شود.این وضعیت مزیتی برای پیشگیری وضعی از این جرائم محسوب می‌شود که پیشگیری وضعی از جرائم سنتی از آن بی‌بهره است.چرا که در آنجا هیچ عامل مؤثری را نمی‌توان میان سیبل جرم و مجرم قرار داد.آنچه امروزه در قالب نصب دیوار آتشین‌یا پالایه **(Filtering)** در این شبکه‌ها انجام می‌شود،چیزی جز پیشگیری وضعی نمی‌باشد.در اینجا به مجرمان اجازه داده نمی‌شود که به راحتی به مقصود خود نائل شوند. همچنین،با پیدایش پدیده‌های چون پلیس گشت سایبر،((پیشگیری وضعی در این فضا جلوه‌های دیگری نیز به خود گرفته است که البته با الهام از نتایج مثبت پلیس گشت پیاده به عنوان یک اقدام وضعی پیشگیرانه به اجرا در آمده است.))[۳]

البته باید خاطرنشان کرد که پیشگیری وضعی تنها به شبکه‌های اطلاع‌رسانی رایانه‌ای خشم نمی‌شود،بلکه برنامه‌های ویروس‌یاب یا کوکی‌یابی که اشخاص نیز بر روی رایانه‌های شخصی‌شان اجرا می‌کنند نیز پیشگیری وضعی محسوب می‌شود.

اینکه تا چه اندازه این اقدامات در فضای تبادل اطلاعات پاسخگو باشند، هنوز تردیدهایی وجود دارد

البته این نکته را نباید از یاد برد که از آنجا که شبکه‌های اطلاع‌رسانی رایانه‌ای نقش مهمی در فضای تبادل اطلاعات به عهده دارند،می‌توان در زمینهء پیشگیری اجتماعی از جرائم رایانه‌ای نیز اعتبار ویژه‌ای برای آنها باز کرد و به یقین می‌توان گفت یکی از عوامل مؤثری هستند که می‌توانند نقش مهمی در این زمینه بر عهده داشته باشند.به عنوان مثال،هر یک از این شبکه‌ها می‌توانند در سایت‌های خود براساس نوع خدماتی که ارائه می‌دهند،مخاطبان خود را با خطرات و آسیب‌هایی که ممکن است متوجه آنها باشد آشنا کنند و از طرف دیگر با هشدارهای لازم و تبیین این موضوع که سوءاستفاده از خدماتشان با چه عواقبی مواجه می‌باشد،از بروز جرائم رایانه‌ای نیز جلوگیری کنند آخرین دلیلی که می‌توان جهت توجیه پیشگیری وضعی از جرائم رایانه‌ای ذکر کرد،به ویژگی منحصر به فرد فضای تبادل اطلاعات مربوط می‌شود.در این فضا شخص می‌تواند بر خلاف دنیای فیزیکی در یک زمان در چند نقطه ظاهر شود و با انجام یک عمل بر چند نقطه تأثیر بگذارد.به عنوان مثال،یک مجرم می‌تواند از طریق شبکه به تعداد بسیاری کامپیوتر میزبان متصل شود و به طور همزمان در فعالیت تمامی آنها اختلال ایجاد کند یا به آنها ارتباط زنده برقرار کند و مرتکب اشکال مختلفی از عناوین مجرمانه شود.البته باید توجه داشت که این خصیصه سوای از حوزهء تأثیرگذاری فضای تبادل اطلاعات است که نسبت به دنیای فیزیکی،حوزه بسیار گسترده‌تری رابه بزرگی این جهان را دربرمی‌گیرد،در حالی که اگر قرار باشد این عمل در دنیای فیزیکی به همان اندازه گستردگی داشته باشد،می‌بایست ده‌ها هزار عکس یا اوراق مربوطه چاپ و تکثیر شود که البته هنوز هم در تأثیرگذاری آن به اندازهء این فضا تردید وجود دارد.از این رو،حتی اگر در پیشگیری از این گونه جرائم درصد کمی توفیق وجود داشته باشد و لازم باشد هزینه‌های گزافی برای آن صرف شود،به نظر می‌رسد نسبت به زیانبار بودن این جرائم، باز هم قابل قبول و توجیه‌پذیر باشد..

۲-۲-۲پیشگیری وضعی از جرائم رایانه‌ای در ایران

با توجه به توضیحاتی که داده شد،تا حدودی ماهیت پیشگیری از جرائم رایانه‌ای و مشکلات و محدودیت‌های ناشی از آن روشن شد.به نظر می‌رسد اجرای این نوع پیشگیری در کشور ما نیز با همان دو نوع محدودیتی که مورد بررسی

قرار گرفت مواجه باشد،چرا که از یک طرف،کشور ما از لحاظ فناوری اطلاعات و ارتباطات نوین به سطحی نرسیده که رأسا اقدام به تولید ابزارهای پیشگیرانه نماید و از این لحاظ به خارج از کشور وابسته است و تا به حال نیز،متحمل هزینه‌های گزافی هم شده است.از طرف دیگر،به دلیل شفاف نبودن مقررات موجود،نحوهء به کارگیری این ابزارها نیز مشخص نمی‌باشد.به گونه‌ای که مشاهده می‌شود هریک از ارائه‌دهندگان خدمات شبکه‌ای به نحو متفاوتی از آنها استفاده می‌کنند،در حالی که دسترسی به بعضی از سایت‌های غیرمجاز از طریق بعضی از ارائه‌دهندگان خدمات به سهولت امکان‌پذیر است،بعضی دیگر به نحوی حساسیت سیستم‌های خود را بالا برده‌اند که حتی سایت‌های علمی و پژوهشی معتبر یا سایت‌های نهادهای رسمی کشورمان را نیز پالایش می‌کنند.

البته باید خاطرشنان ساخت که هم‌اکنون در کشور ما حرکت رو به رشدی جهت سامان بخشیدن اقدامات پیشگیرانهء وضعی از جرائم رایانه‌ای در حال انجام است.

نتیجه‌گیری

مهم‌ترین چالشی که در وضع تدابیر پیشگیرانه کیفری وجود دارد،انتخاب نوع ضمانت اجراهای قهرآمیزی است که باید نسبت به نقض‌کنندگان هنجارهای حاکم بر فضای تبادل اطلاعات اتخاذ شود.ممکن است در نگاه اول این گونه به نظر رسد که می‌توان با شبیه‌انگاری این ناهنجاری‌ها با نظایر فیزیکی‌شان،به راحتی ضمانت اجراهای قهرآمیز این حوزه را نیز مقرر کرد. اما با اندکی دقت درمی‌یابیم که تجلی ناهنجاری‌ها در این فضا از خصوصیاتی برخوردار است که عدم التفات به آنها مقررات ناکارامدی را موجب می‌شود. به عنوان مثال،حوزهء تأثیرگذاری جرائم رایانه‌ای نسبت به نظایر سنتی آنها بسیار گسترده‌تر و بعضا و خیم‌تر است و حتی اگر مبنای عمل ما تناسب جرم و مجازات هم باشد،به نظر می‌رسد این شبیه‌انگاری از وجهه حقوقی نیز برخوردار نمی‌باشد

در مورد پیشگیری غیرکیفر از جرائم رایانه‌ای نیز در حد این مطلب توضیحات لازم داده شده و به نارسایی‌های آن اشاره شد.اما باید توجه داشت که علی‌رغم وجود تمامی این محدودیت‌ها،باز هم نمی‌توان نقش مهم پیشگیری غیرکیفری را انکار کرد.آنچه اهمیت دارد این است که با اتخاذ تدابیر مدبرانه و راهگشا،حتی المقدور موانع موجود را برطرف کنیم و بازدهی این اقدامات را به حداکثر برسانیم..

با توجه به توضیحاتی که آمد،مشخص می‌شود که جرائم رایانه‌ای در فضا و بستری ارتکاب می‌یابند که امکان شناسایی و مقابله با آنها بسیار دشوار است و از این لحاظ نسبت به نظایر فیزیکی‌شان،از رقم سیاه بالاتری برخوردارند و به همین دلیل از لحاظ تجزیه و تحلیل علمی و جرم‌شناختی این مشکل وجود دارد که نمی‌توان با استناد به آمار و ارقام به دست آمده تصمیمات دقیقی اتخاذ کرد.هرچند می‌توان با تکیه بر این نقطهء قوت که شبکه‌های اطلاع‌رسانی رایانه‌ای به عنوان پل ارتباطی میان مجرمان و فضای تبادل اطلاعات عمل می‌کنند،حداقل به یک سری آمار و ارقام دست یافته که البته نیاز به بهره‌گیری از یک سری ابزار و تجهیزات دارد که گفته شد با محدودیت‌های فنی و قانونی مواجه است..

به نظر می‌رسد مهم‌ترین عامل عقب ماندن ما در وضع قوانین و تدابیر مناسب برای این حوزه،بیگانه بودن جامعهء حقوقی‌مان با مباحث نوین می‌باشد.بر هیچ کس پوشیده نیست که برای رسمیت یافتن یک هنجار در جامعه و قانونی شدن آن،راه صحیح این است که در ابتدا آن را در محافل علمی و حقوقی مانند دانشکده‌های حقوق و پژوهشکده‌های علمی مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار دهند و هنگامی که نتایج مطلوبی به دست آمد، آن را به عنوان یک طرح یا لایحه مطرح کنند.حال اگر این حوزه‌ها با این مباحث نامأنوس باشند و درک صحیحی از آن نداشته باشند،مسلما اقداماتی که انجام می‌شود از پختگی و جامعیت کامل برخوردار نخواهد بود و حتی ممکن است مشکلات بیشتری را هم موجب شود.بنابراین،توصیه می‌شود این حوزه‌های علمی به سمتی سوق داده شوند که مسائل مستحدثه و جدید برایشان قابل درک باشد و بتوانند از ابعاد مختلف آنها را مورد بررسی و تدقیق قرار دهندآخر سخن اینکه فضای تبادل اطلاعات چیزی نیست که بتوان در دنیای امروز از آن فاصله گرفت و عطایش را به لقایش بخشید.هریک از ما هم از لحاظ فردی و هم در بعد زندگی اجتماعی خود ناگزیر از برقراری ارتباط با این فضا هستیم و همان طور که از مزایای شگفت‌انگیز آن بهره‌مند می‌شویم، با چالش‌های آن نیز مواجه هستیم.پس چه خوب است سیاستگذاران عرصه‌های خرد و کلان کشور،هم اکنون که تقریبا در ابتدای راه قرار داریم،با اتخاذ تدابیر مناسب،برای شهروندان خود از این فضا بستری بسازند که موجبات رشد و شکوفایی افراد جامعه را در تمامی ابعاد فراهم آورند.

پی نوشتها

۱-نیازپور (امیر حسن)،پیشگیری از بزهکاری در قانون اساسی ایران و لایحهء قانونی پیشگیری از وقوع جرم، مجله حقوقی دادگستری،شمارهء ۴۵،زمستان ۱۳۸۲،ص ۱۲۵

۲-صفاری(علی)،مبانی نظری پیشگیری وضعی،مجلهء تحقیقات حقوقی،شماره ۳۳-۳۴، ص ۲۹۲

۳- نجفی ابرندآبادی(علی حسین)،تقریرات درس جرم‌شناسی دوره کارشناسی ارشد،نیم سال دوم تحصیلی ۸۲-۸۱،مجتمع آموزش عالی قم،تنظیمی سیدزاده(مهدی)،ص ۱۷۱

۴- نجفی ابرندآبادی(علی حسین)،پیشگیری از بزهکاری و پلیس محلی،مجلهء تحقیقات حقوقی